

КАТЕГОРІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Medical Educational Institutions of Ukraine. *Zhytomyr Ivan Franko State University journal. Pedagogical sciences*. Issue 1(83), pp. 60–66.

5. Kalashnik, N., Vovchasta, N. & Lenha, E. (2021). Teaching foreign students Ukrainian language communication educational and professional spheres. *Modern information technologies and innovations of methods of studying and preparation specialists: methodology, theory, information, problems*. Issue 59, Kyiv-Vinnitsya, pp.105–114.

6. Kalashnik, N. & Lenha, E. (2021). Preparation of future doctors for professionally communicative interaction in future professional activities in the context of higher medical education. *Modern management:*

theories, concepts, implementation. Monograph. Editors: Marian Duczmal, Tetyana Nestorenko. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole. pp.236–239.

7. Kalashnik, N., Logutina, N. & Barus, M. (2020). Scientific selective as a type of creative activity in spiritual and intellectual education and training of students. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences*. Vol. 3(102). pp.45–55.

8. Kalashnik, N., Shastko, I., Lenha, E. & Logutina, N. (2021). Realization of educational potential of students with inclusive and special forms of education taking into account psychophysical and mental adaptation. *Youth & market*. No. 9 (195), pp.118–124.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2022

УДК 378.017:17:[331.54:37.011.3-051]

DOI:

Катерина Житнухіна, кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту освіти
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

КАТЕГОРІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто окремі аспекти категорії відповідального ставлення до майбутньої професії студентів педагогічних закладів вищої освіти. Виявлено, що загалом існує певна система критеріїв, відповідно до якої трактується поняття “відповідальне ставлення до майбутньої професії студентів педагогічних університетів”. Проведений аналіз теоретичних праць вітчизняних та зарубіжних науковців свідчить, що у контексті дослідження кінцевим результатом виховання студентів у педагогічному університеті має постати сформована особистість, відкрита до нового досвіду, активна, цілеспрямована, з відповідальним ставленням до майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: професійна позиція; відповідальність; відповідальне ставлення; професійна відповідальність.

Рис. 1. Літ. 13.

Katerina Zhytnukhina, Ph.D.(Pedagogy), Senior Lecturer of the
Pedagogy and Management in Education Department,
Uman Pavlo Tychyna State Pedagogical University

THE CATEGORY OF RESPONSIBLE ATTITUDE TOWARDS THE FUTURE PROFESSION OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

The article considers some aspects of the category of responsible attitude to the future profession of students of pedagogical institutions of higher education. It was found that in general there is a certain system of criteria, according to which the concept of “responsible attitude to the future profession of students of pedagogical universities” is interpreted. It is established that training programs for future teachers in higher education institutions should be aimed at establishing partnerships with schools; eliminate those regularities of the university that do not promote investment in quality academic and practical training of students. Professional position is interpreted as a system of views of the individual on various aspects of the chosen profession, based on professional and personal values, views, beliefs and manifested in professional worldviews and actions. It was found that the sense of responsibility of the individual is the basis, the manifestation of other interconnected, complementary qualities and feelings of personality: leadership, discipline, demanding, organized, sense of duty, professionalism, professional position, professional competence, independence, initiative and more. We interpret a responsible attitude to the future profession of students of pedagogical universities as a stable quality of the future teacher’s personality in terms of compliance with the established principles of further professional and pedagogical activities; characterized by

awareness of pedagogical decisions, determining the optimal means of achieving professional and pedagogical goals. It is manifested in the ability and willingness, ie professional competence, to perform certain professional and pedagogical actions, making optimal and correct decisions and anticipating their possible consequences. The analysis of theoretical works of domestic and foreign scientists shows that in the context of the study the end result of educating students at the Pedagogical University should be a mature personality, open to new experiences, active, focused, with a responsible attitude to future professional activities.

Keywords: *professional position; responsibility; responsible attitude; professional responsibility.*

Постановка проблеми. Імплементація основних положень Законів України “Про освіту” (2017), “Про вищу освіту” (2014), Концепції розвитку педагогічної освіти (2018), Концепції “Нова українська школа” (2016), Програми “Нова українська школа” у поступі до цінностей” (2018) та ін. актуалізує проблеми виховних аспектів професійної підготовки майбутніх учителів, що загострюються у контексті корінних трансформацій усіх сфер життєдіяльності сучасного суспільства.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблему виховання відповідальності в молоді висвітлено у працях Т. Алексеєнко, Г. Васяновича, К. Власенко, І. Гамули, П. Гусака, А. Карасевича, І. Ковальчук, В. Райка, О. Смалько, М. Сметанського, І. Сопівник, Т. Черкашиної, О. Юринця та ін. Крім того, особливості організації виховної роботи зі студентами різних типів закладів вищої освіти у позааудиторний час досліджували О. Бартків, С. Гаврилюк, Л. Кравець, Н. Лебедева, Ю. Матвієнко, О. Олійник, О. Постильна, Р. Сопівник та ін.

Метою статті є з’ясування науково-теоретичних підходів до розуміння категорії відповідального ставлення до майбутньої професії студентів педагогічних закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Визначальним результатом професійної підготовки майбутніх учителів є виховання їх відповідального ставлення до майбутньої професії. Якість та зміст професійної підготовки майбутнього фахівця в умовах педагогічного закладу вищої освіти постійно потребують дієвих механізмів удосконалення. Кінцевим результатом виховання студентів у педагогічному університеті має постати сформована особистість, відкрита до нового досвіду, активна, цілеспрямована, з відповідальним ставленням до майбутньої професійної діяльності.

Розглянемо низку категорій більш докладно.

Так, термін “позиція” як міждисциплінарне поняття розуміється як “позиція в житті”; ототожнюється зі світоглядом людини, її ставленням до виконання суспільного обов’язку; є єдністю духовного, практичного, об’єктивного в житті особистості та способом активізації людини у функціонуванні суспільства. З точки зору соціології, це поняття формулюється як “соціальна

позиція” – усвідомлення особистості, її “статусу”, “соціальної ролі”; сукупність переконань, уявлень, поглядів щодо умов власної життєвої діяльності через дії у референтних групах. Тому критеріями позиції є “суспільна значущість”; “діяльнісність”; сукупність ставлення, переконання (особливо професійні навички та інші відповідні дії людини, що відображає її ставлення до навколишнього середовища). У традиційному розумінні, позиція – сукупність типових поведінкових актів, стійкий хід дій і діяльності, “активність людини”, що виникає у процесі розв’язання соціальних проблем, які виникають у певних обставинах; забезпечує стабільне відтворення дій особистості; впливає на формування усвідомлення смислових характеристик життя у прояві його цілісності. Психологічне тлумачення поняття “позиція” передбачає два аспекти: по-перше, позиція “мати” – ґрунтування на людському існуванні, потребах; по-друге, позиція “бути” – орієнтування на життєвому змісті (Е. Фромм) [9].

Позиція людини різноманітна до різних видів діяльності. Однак це завжди – позиція активного суб’єкта, здатного ухвалити рішення самостійно у відповідності до особистісних цінностей, мотивації та вірувань, які виробляються у процесі соціальної та трудової діяльності. Причому, виокремлюють базову позицію як інваріантну діяльність – систему смислів, очікуваних результатів. Тобто людина ставить конкретні цілі у власному сприйнятті реальності, активно діє та отримує іншу позицію у діяльності. Динамічний характер діяльності дає можливість побачити це в системі змін, що розвиваються у стосунках. Діяльність виробляє об’єктивні “докази” і змінює ставлення суб’єкта, надаючи здатність порівнювати “докази” (А. Маслоу).

Конкретніше поняття – “професійна позиція” – наповнене змістом мотивів професійної діяльності; є єдністю професійної свідомості у професійній діяльності; характеризується відповідальним ставленням до методів реалізації дотримання норм діяльності, відображаючи самостійність та самоствердження. Пріоритетне значення для формування професійної позиції має спрямованість людини як психологічна властивість, що поєднує систему вимог-домінант, цінностей, амбіцій, що складають систему

мотивів та стимулів, які відображаються в життєвих цілях, поглядах, перспективах, намірах, прагненнях і активно сприяють їх досягненню (О. Леонт'єв). Гармонізація професійної та особистої позиції можлива лише за умови, коли суб'єкт визнає роботу своєю місією, що можливо лише за наявності високого рівня професіоналізму.

Професійна позиція – це:

1) вибір, який усвідомлює людина у професійному вчинкові, головним показником чого є характер професійної діяльності та поведінка людини; система сформованих установок і орієнтацій, ставлення та оцінка досвіду, реальності й перспективи; характер дій, поведінка, місце та роль офіційної діяльності у повсякденному житті (О. Мешко) [3];

2) стабільна система стосунків та ставлень у професійній діяльності, що формують професійний менталітет людини та визначають її професійні позиції (загальні й конкретні); подолання низки перешкод на шляху до професіоналізму дають змогу виконувати різні завдання та засвоювати пов'язані з ними методики, технології, що формують професійну позицію, де кожен новий крок якісно відрізняється від попереднього і виражає “приріст” професіоналізму (А. Маркова);

3) відображення системи ціннісно-сміслового ставлення до себе і своєї роботи, соціокультурного середовища; інтегрований спосіб життя людини, яка стала суб'єктом власної життєвої діяльності, що виявляється у способі реалізації основних цінностей особистості у взаємозв'язку з іншими; механізми формування позиції розкриваються у процесі професійного самовизначення, факторами чого є: самосвідомість (здатність свободи професійної поведінки) та рефлексія (розуміння своєї професійної діяльності, самоперевірка, професійне відчуття цінності тощо), а показниками сформованості – ступінь обізнаності, структурованість та стабільність (О. Літовка) [2];

4) системний фактор орієнтації, що інтегрує різноманітні планів, ідеалів, ідентичності особистих та ситуаційних установок і життєвих прагнень; компонентами чого є: ціннісні орієнтації (почуття роботи, кар'єри, достатку, соціального статусу тощо), мотиви (наміри, інтереси, нахили), соціально-професійний статус тощо (Н. Яремчук) [11];

5) цілісне вираження професійних планів та намірів, напрямів діяльності; професійний світогляд та готовність подолати професійні труднощі, параметрами чого є прояви, в яких найбільше виражена суб'єктивність особистості та методи оволодіння професійними ситуаціями (Н. Певна) [5].

Шведські учені М. Dahlgren, Е. Chiriac

розглядають формування почуття педагогічної відповідальності аналогом формування професійної ідентичності. Дослідники доводять, що проект освітніх заходів у закладах вищої освіти має сприяти критичному відображенню у студентів аспектів професійного розвитку, забезпечити диференційовані способи стимулювання процесу ідентифікації з майбутньою професійною роллю вчителя [12]. Вважаємо поняття “професійна ідентичність” складником психологічної структури поняття “педагогічна відповідальність”. Цю залежність необхідно досліджувати окремо.

Проте щоб скористатися такою потенційною можливістю, заклади освіти повинні дотримуватися найвищих стандартів. Програми підготовки майбутніх учителів у закладах вищої освіти мають бути спрямованими на створення партнерських відносин зі школами; усунути ті закономірності університету, що не сприяють інвестуванню в якісну академічну та практичну підготовку студентів. Це спонукатиме до формування професійної відповідальності майбутніх учителів (L. Darling-Hammond) [13]. Авторка називає такі умови “вищим порядком” професійної підготовки майбутніх учителів та водночас “найкращим шансом для різкого покращення можливостей освіти у Сполучених Штатах Америки” [13]. Як бачимо, проблема формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічного університету не лише актуальна та глобальна, а й має чітко виражений специфічний характер щодо певної країни. Однак спільною рисою цього процесу є акцентування на якості підготовки майбутніх учителів.

Таким чином, професійна позиція – сформована система поглядів особистості на різні аспекти обраної професії, що ґрунтується на професійно-особистісних цінностях, поглядах, переконаннях і виявляється у професійних світогляді та вчинках.

На основі здійсненого вище аналізу наукових джерел дефініцію “відповідальність особистості” у психологічному та педагогічному контексті узгодимо на рівні суспільно-соціальної підпорядкованості: залежно від загальноприйнятих цінностей, норм та правил з особистісним аспектом – результатом ставлення особистості відповідно до встановлених засад життєдіяльності у суспільстві. Отже, почуття відповідальності особистості насправді складає основу, вияв інших взаємопов'язаних, взаємодоповнюваних якостей та почуттів особистості: лідерства, дисциплінованості, вимогливості, організованості, почуття обов'язку, професіоналізму, професійної позиції, професійної компетентності, самостійності, ініціативності

тощо. Вказані якості та почуття й складають, на нашу думку, структуру відповідальності особистості, що подаємо схематично (рис. 1).

У наукових та довідникових джерелах

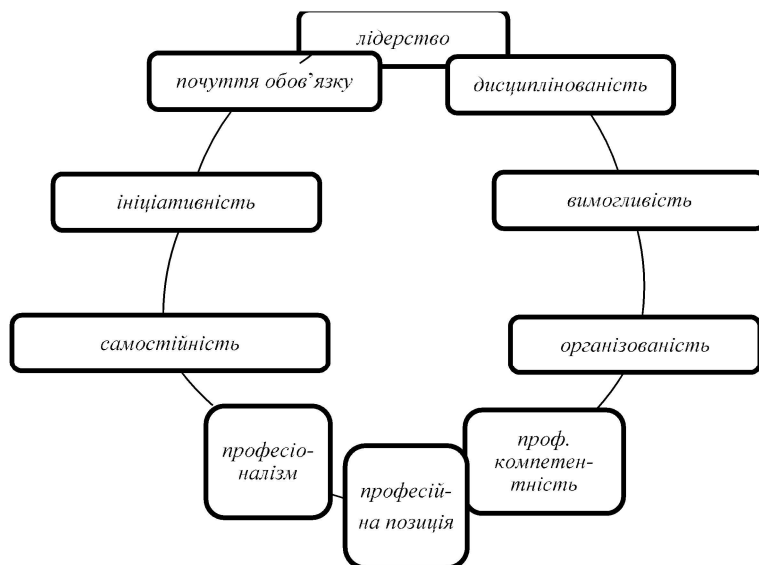

Рис. 1. Структура почуття відповідальності особистості

виокремлюють різні види відповідальності у контексті виховання цієї якості: соціальну (Г. Созикіна) [8]; громадянську (К. Пекач); моральну, професійну, правову; за довілля, соціально-економічний розвиток тощо; дисциплінарну і кримінальну; адміністративну, економічну, кримінальну, субсидіарну, цивільну, юридичну тощо [6].

У площині нашого дослідження насамперед цікавить сутність поняття “відповідальність” у процесі професійної підготовки – відповідальність студентів, майбутніх фахівців, яку у наукових працях тлумачать як:

- складну, інтегральну професійну якість здобувача вищої освіти, зміст якої складають об’єкт, суб’єкт, інстанції та санкції, та полягає у готовності випускника ЗВО діяти згідно із вимогами професійного обов’язку, ґрунтуючись на глибокому усвідомленні й “здатності передбачати наслідки своєї поведінки та відповідати за них з урахуванням суспільної оцінки цих наслідків” (І. Гамула) [1, 63];

- інтегративну якість особистості, що спонукає майбутнього фахівця обирати стратегію діяльності для забезпечення організації виробничого процесу за умови збереження життя й здоров’я усіх його учасників, запобігання їхнім загрозам тощо (Г. Созикіна) [1, 4];

- інтегративне особистісне утворення, що передбачає самоідентифікацію, інтеріоризовані

цінності; готовність свідомо виконувати певні обов’язки, спонукаючи до цього інших з метою повноцінної самореалізації (К. Пекач) [6, 9];

- особистісну якість – відображення взаємодії людини та соціального середовища з метою забезпечення збереження і розвитку провідних цінностей гуманної взаємодії; соціально зрілу, конструктивну поведінку; інтегральну якість особистості, що характеризується її потребами, мотивами, ціннісними орієнтирами, здатністю контролювати та спрямовувати свої дії, забезпечувати узгодження між прийнятими нормами й особистісними запитами (С. Новік) [4, 19].

У сучасному суспільстві розвиток професійної системи цінностей набуває статусу пріоритетного завдання освіти. Особливу увагу треба приділити особистій та професійній

відповідальності студентів, оскільки розвиток мотивації щодо відповідальності орієнтують науковців на визначення нових практичних підходів до проблем виховання майбутніх фахівців у процесі їхньої професійної підготовки.

Отже, розуміють досліджуване поняття (професійна відповідальність / відповідальне ставлення до професії) як:

- складну, інтегральну професійну якість особистості, психолого-педагогічна структура якої охоплює сукупність інтелектуального, вольового й емоційного компонентів (І. Гамула) [1, 162]; стійку внутрішню якість особистості, ґрунтовану на свідомому життєвому виборі й вияві готовності самостійно, компетентно виконувати перспективні завдання (О. Смалько) [7, 14]; системоутворювальну професійну якість – усвідомлення необхідності добросовісного виконання вимог і норм цілісного освітнього процесу (О. Юринець) [10, 187];

- позицію особистості, визначену певними професійними, правовими, моральними переконаннями, прагненнями, знаннями, позитивними емоційними переживаннями, цінностями, стійкою поведінкою особистості щодо практичної реалізації цих знань, умінь (О. Мешко) [3, 203];

- спеціальне морально-правове і соціальне особистісне ставлення до суспільства з

характерним виконанням морального обов'язку відповідно до правових норм;

- здатність: а) свідомо виконувати певні вимоги і здійснювати визначені завдання; б) передбачати наслідки поведінки; відповідати за свої дії, враховуючи суспільну оцінку наслідків дій (І. Гамула) [1, 162];

- готовність особистості: а) діяти відповідно до вимог професійного обов'язку на основі його глибокого усвідомлення [1, 163]; б) здійснювати практичну діяльність з урахуванням професійних обов'язків, виконувати їх з відповідним емоційним настроєм та можливістю передбачати наслідки безвідповідальної поведінки, відповідаючи за свої фахові дії; в) передбачати результати фахової діяльності і бути за неї відповідальним перед зовнішніми (суспільство, колеги, учні та їхні батьки) та внутрішніми інстанціями (почуття обов'язку та совісті) (О. Юринець) [10, 187].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, дослідники характеризують категорію "професійна відповідальність" через такі ключові окреслення: "позиція", "ставлення", "здатність" та "готовність" особистості. На нашу думку, дефініція "відповідальне ставлення до майбутньої професії студентів педагогічних університетів" – стійка якість особистості майбутнього педагога щодо відповідності дотриманню встановлених засад подальшої професійно-педагогічної діяльності; характеризується усвідомленістю прийняття педагогічних рішень, визначенні оптимальних засобів досягнення професійно-педагогічних цілей. Вона виявляється у здатності та готовності, тобто фаховій компетентності, виконувати певні професійно-педагогічні дії, ухвалюючи оптимально-правильні рішення та передбачаючи їхні можливі наслідки. Професійна відповідальність завжди детермінована чітким дотриманням нормативно-правових засад галузі діяльності фахівця, у нашому випадку – професійної діяльності педагога у закладах загальної середньої освіти.

Подальший науковий пошук варто спрямувати на розробку технологій формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів закладів вищої освіти різного профілю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамула І. А. Формування відповідальності в курсантів військових інститутів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут вищої освіти АПН України. Київ, 2002. 202 с.

2. Літовка О. П. Професійна позиція майбутнього вчителя: андрагогічний аспект. *Вісник Черкаського національного університету*

імені Богдана Хмельницького. Сер.: Педагогічні науки. 2013. № 10 (263). С. 72–77.

3. Мешко О. І. Професійно-педагогічна позиція вчителя у вимірі його ціннісно-смыслового ставлення до професії. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21C=O M = 2 & I 2 1 D B N = U J R N & P 2 1 D B N = U J R N & I M A G E FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vpo_2011_3_64.pdf (дата звернення: 11.06.2020).

4. Новік С. М. Формування відповідальності старших підлітків у фізкультурно-оздоровчих закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Умань, 2016. 22 с.

5. Певна С. Є. Суб'єктна позиція як основа професійного становлення студента. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Сер.: Педагогіка і психологія. 2012. № 1 (3). С. 24–29.

6. Пекач К. А. Виховання громадянської відповідальності учнів у системі виховної роботи ліцею: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2017. 22 с.

7. Смально О. В. Формування відповідального ставлення до батьківства у студентів класичного університету в процесі позааудиторної виховної роботи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. УДПУ імені Павла Тичини. Умань, 2016. 20 с.

8. Созикіна Г. С. Формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2019. 22 с.

9. Фромм Е. *Анатомія людської деструктивності* / пер. з англ. В. Кучменко. Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2017. 192 с.

10. Юринець О. О. Формування педагогічної відповідальності у студентів пед. коледжу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2010. 275 с.

11. Яремчук Н. Професійна позиція педагога як вихователя. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Сер.: педагогіка. 2009. № 1. С. 194–198. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/profesiynna-pozitsiya-pedagoga-yak-vihovatelya> (дата звернення: 11.06.2021).

12. Dahlgren M. A., Chiriac E. H. Learning for professional life: Student teachers' and graduated teachers' views of learning, responsibility and collaboration. *Teaching and Teacher Education: An International Journal of Research and Studies*. 2009. Vol. 25. Issue 8. Pp. 991-999. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.tate.2009.03.019> (дата звернення: 27.05.2021).

13. Darling-Hammond L. Teacher Education and the American Future. *Journal of Teacher Education*. January. 2010. URL: <https://www.chalkboardproject.org/sites/default/fesil> (дата звернення: 18.11.2021).

REFERENCES

1. Ghamula, I. A. (2002). Formuvannya vidpovidalnosti v kursantiv vijskovykh instytutiv [Formation of responsibility in cadets of military institutes]. *Candidate's thesis*. Institute of Higher Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, 202 p. [in Ukrainian].

2. Litovka, O. P. (2013). Profesijna pozycja majbutnjogho vchytelja: andraghoghichnyj aspekt [Professional position of the future teacher: andragogical aspect]. *Bulletin of Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi. Ser.: Pedagogical sciences*. No. 10 (263). pp. 72–77. [in Ukrainian].

3. Meshko, O. I. (2011). Profesijno-pedagoghichna pozycja vchytelja u vymiri jogho cinnisno-smyslovogho stavlennja do profesiji [Professional and pedagogical position of a teacher in measuring his value and semantic attitude to the profession]. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Vpo_2011_3_64.pdf [in Ukrainian].

4. Novik, S. M. (2016). Formuvannya vidpovidalnosti starshykh pidlitkiv u fizkulturno-ozdorovchykh zakladakh: avtoref [Formation of responsibility of senior teenagers in sports and health institutions]. *Candidate's thesis*. Uman, 22 p. [in Ukrainian].

5. Pevna, S. Je. (2012). Subjektiva pozycja jak osnova profesijnogho stanovlennja studenta [Subjective position as the basis of a student's professional development]. *Bulletin of the Alfred Nobel University of Dnepropetrovsk. Ser.: Pedagogy and Psychology*. No. 1 (3). pp. 24–29. [in Ukrainian].

6. Pekach, K. A. (2017). Vykhovannja gromadjanskoji vidpovidalnosti uchniv u systemi vykhovnoji roboty liceju [Education of civic responsibility of students in the system of educational work of the lyceum]. *Extended*

abstract of candidate's thesis. Kyiv, 22 p. [in Ukrainian].

7. Smaljko, O. V. (2016). Formuvannya vidpovidaljnogho stavlennja do batjkivstva u studentiv klasychnogho universytetu v procesi pozaaudytornoji vykhovnoji roboty [Formation of a responsible attitude to parenthood in students of classical university in the process of extracurricular educational work]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Uman, 20 p. [in Ukrainian].

8. Sozykina, Gh. S. (2019). Formuvannya socialjnoji vidpovidalnosti majbutnikh inzheneriv avtomobilnodorozhnoji ghaluzi u procesi profesijnoji pidghotovky [Formation of social responsibility of future engineers of the road industry in the process of professional training]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv, 22 p. [in Ukrainian].

9. Fromm, E. (2017). Anatomija ljudskoj destruktivnosti [Anatomy of human destructiveness]. Translation from English V. Kuchmenko. Kharkiv, 192 p. [in Ukrainian].

10. Jurynejc, O. O. (2010). Formuvannya pedagoghichnoji vidpovidalnosti u studentiv pedkoledzhu [Formation of pedagogical responsibility in pedagogical college students]. *Candidate's thesis*. Lesya Ukrayinka Volyn National University. Lutsk, 275 p. [in Ukrainian].

11. Jaremchuk, N. (2009). Profesijna pozycja pedagogha jak vykhovatelja [Professional position of a teacher as an educator]. *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University. Ser.: Pedagogy*. No. 1. pp. 194–198. [in Ukrainian].

12. Dahlgren, M. A. & Chiriack, E. H. (2009). Learning for professional life: Student teachers' and graduated teachers' views of learning, responsibility and collaboration. *Teaching and Teacher Education: An International Journal of Research and Studies*. Vol. 25. Issue 8. pp. 991–999. Available at: <http://dx.doi.org/10.1016/j.tate.2009.03.019> (Accessed 27 May. 2021). [in English].

13. Darling-Hammond, L. (2010). Teacher Education and the American Future. *Journal of Teacher Education*. January. Available at: <https://www.chalkboardproject.org/sites/default/fesil> (Accessed 18 Nov. 2021). [in English].

Стаття надійшла до редакції 03.03.2022

“Здатність закладена заздалегідь, але вона повинна стати умінням”.

Йоганн Вольфганг Гете
німецький поет, прозаїк

